

УДК 316.462

М. О. Богун
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та культурології
Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка

ВЛАДА І НАРОД: АРХЕТИПИ ТА КЕНОТИПИ ПОТЕСТАРНИХ ВІДНОСИН

За свідченням одного з провідних українських дослідників потестарної проблематики С. Пролєєва, в сучасній філософії зростає не тільки питома вага відповідної тематики, але й «значущість концепту влади як теоретичного пояснювального засобу» (поняття «потестарний», на відміну від політологічного терміна-омоніма, що позначає сферу протополітичної свідомості, ми використовуємо щодо різноманітних виявів феномену влади) [3, с. 4]. З іншого боку, збільшується кількість досліджень, що пояснюють сам феномен влади. Останній має витлумачення у різноманітних площинах – політичних, економічних, правових, духовних, моральних тощо – і здійснюється з різноманітних теоретичних позицій, у дослідницьких оптиках різних філософських шкіл. Зрозуміло, що деякі з парадигм можуть поєднувати «близькі» методологічні традиції, які в межах конкретної проблематики взаємодоповнюються. Ми пропонуємо аналіз феномену влади в контексті теорії архетипів К.Г. Юнга, яка, з одного боку, вже широко застосовується з метою аналізу відповідної сфери відносин, а з іншого – має значний, ще не використаний потенціал. Одна з причин, яка підказує нам саме таку методологічну настанову, – це той факт, що дослідження масової політичної свідомості у потестарній площині має враховувати те, що лежить не тільки на поверхні цієї свідомості, але й у «надрах» несвідомого. Проблема політичної свободи постає у формі діалектики самовизначення особистості та обмежень свободи як з боку певного усталеного менталітету, так і з точки зору конкретних інваріантів колективного несвідомого. При чому останні, з нашої точки зору, мають етнічні специфікації, які можна додати до групи так званих *кенотипів* (М. Епштейн) або нових типів, що утворюються на ґрунті архетипів. Це дослідження має доповнюватися елементами феноменологічного підходу, оскільки архетипи – це певні схеми, форми, тобто феноменологічні структури, які у свідомості людини наповнюються конкретним змістом.

Дослідження потестарної сфери найчастіше здійснюється засобами таких наукових дисциплін, як *соціологія та політологія*. Та, на нашу думку, цього недостатньо. Щоб розуміти закономірності динаміки потестарної свідомості, необхідно здійснити також *філософський* аналіз сфери колективного несвідомого у площині відповідних відносин. При цьому треба мати на увазі, що архетипи цих відносин присутні в усіх культурах, однак мають свої етнокультурні та історико-культурні специфікації або кенотипи.

З одного боку, ми спираємося на аналіз феномену архетипу (К.Г. Юнг), що здійснено такими дослідниками, як Е. Фромм, М. Вебер, М. Еліаде, К. Пірсон, а також Дж. Йернс, М. Марк, Р. Такер, В. Хагеман, К. Ходжкінсон, Р. Шварценберг, В. Шубарт та ін. З іншого боку, працюємо у межах доволі нової для української філософії проблематики «метафізики влади» (С. Пролєєв), що є переосмисленням історії вивчення потестарних відносин, починаючи від Піфагора і закінчуючи сучасним філософським дискурсом. Також ми звертаємось до досвіду вивчення архетипів вітчизняними науковцями, особливо в контексті аналізу політичної свідомості (С. Аверінцев, Е. Афонін, О. Боярська, Т. Вакулова, Н. Грицюта, Н. Давидова, Г. Ділический, О. Донченко, М. Жірнов, Л. Зубрицька, Н. Ковальчук, О. Колесник, Л. Кочубей, О. Крутій, О. Кудряшова, О. Кулінич, Є. Мелегинський, О. Пелін, Т. Плахтій, Г. Почепцов, С. Пудич, О. Радченко, Ю. Романенко, М. Столяр, Ю. Шайгородський, В. Шедяков, С. Шомова та ін.). У роботах деяких із вищезгаданих авторів переважає аналіз архетипової основи поведінки *окремих* українських політиків – прези-

дентів, голів політичних партій, активістів. Тобто йдеться про архетипи, що визначають семантику активності представників одного з полюсів стосунків «влада – народ». Відповідно, ми спробуємо зосередити свою увагу також і на протилежному полюсі – масовій політичній свідомості пересічних українців.

Метою цієї статті є дослідження деяких інваріантів колективного несвідомого та їх етнічних специфікацій, що впливають на політичну свідомість людей, спрямовану на певне розуміння проблеми взаємовідносин влади та народу.

Цілі статті: 1) експлікація архетипів колективного несвідомого, що використовуються як форми, які наповнюються індивідуальним та колективним досвідом відносин представників народу та влади; 2) виявлення національних кенотипів, які виникають на відповідному ґрунті. *Об'єктом* дослідження є архетипи та кенотипи, які пов'язані із потестарними практиками. Предметом цієї роботи є сфера перетину колективного несвідомого, яке має архетипову основу, та масової політичної свідомості українців у площині потестарних практик.

За К.Г. Юнгом, колективне несвідоме визначається сукупністю певних архетипів, або первообразів (взірців). Однак серед архетипів, які виділив Юнг, до відносин народу і влади має певне відношення хіба що архетип трікстеру, функцією якого є сплеск пристрастей, внаслідок чого відбувається зміна не тільки влади, але й навіть певних культурних звичаїв. Цей архетип визначає екстремальну ситуацію в межах динаміки відносин народу та влади – ситуації, яка є наслідком ірраціоналізації відповідної сфери. Що ж до інших аспектів відносин «влада – народ», наявний в Юнга список архетипів вимагає доповнення та уточнення (заради справедливості зазначимо, що на вичерпність свого «списку» архетипів К.Г. Юнг і не претендував).

Якщо звертатись, перш за все, до класичних філософських джерел, доволі детально потестарну сферу колективного несвідомого охарактеризував Платон (хоча він, звичайно, використовував інші поняття). Саме Платон виявив, що відносини держави і народу мають архетиповий вимір: це відносини в межах «ідеальної держави», коли діяльність всіх громадян відповідає принципу справедливості (як її розуміє Платон). Крім того, філософ називає неправильні типи держави, які, за Платоном, є формами спотворення архетипу не тільки самої влади, але й відносин влади та народу. Тобто в термінології Юнга та Епштейна йдеться про архетип та кенотипи форм державного правління.

За Платоном, архетипом, або ейдосом, влади є *влада найкращих*. Платон фактично стверджує, що людина на рівні підсвідомого апріорі має настанову на те, що справжня влада – це влада найбільш гідних представників суспільства, які організують його діяльність за принципом справедливості і самі також є взірцем справедливого правління. На противагу Платону Аристотель вважав за доцільне орієнтуватися на *реальні* політичні відносини і не вводити трансцендентний вимір у потестарну площину. Та він не зрозумів важливості відкриття свого вчителя, оскільки і окрема людина, і народ загалом керуються не тільки емпіричним досвідом політичного життя, але й певними неусвідомленими структурами, впливу яких позбутися неможливо. Одним із них є відкритий Платоном архетип «влади найкращих».

Саме цей архетип, на нашу думку, робить феномен легітимації неусувним зі змісту потестарних практик. І хоча форми легітимації є досить різноманітними, але стрижнем усіх цих форм є ототожнення законного права на владу із визначними (найкращими або просто кращими) якістьми

представників певної політичної еліти. С. Пролеев пише, що в тих суспільствах, де легітимація відбувається силою звичаю, а звичай розуміється як норма та ідеал, найкращою виявляється влада, що спирається на певні традиції, відтворює та укріплює їх, запобігає їхній зміні. Коли йдеться про легітимацію шляхом визнання найбільш гідних (найбагатших, найсильніших, найбільш впливових або найкраще озброєних тощо), «кращість» витлумачується в межах відповідного образу. Так само в аристократичному типі держави найкращими є найбільш знатні [2, с. 214–218]. Очевидним є те, що архетип «влади найкращих» лежить і в основі демократичних виборів. Кожна з партій або окремі кандидати намагаються запевнити виборців, що саме вони будуть найбільш послідовно служити народу, тобто будуть найкращими в контексті демократичної традиції.

Яким політичним досвідом наповнюється архетип «влади найкращих» у свідомості пересічних українців? Треба сказати, що на основі цього архетипу виникає кілька кенотипів. Один із них (назвемо його кенотип «потестарного оптимізму») є дуже близьким до архетипу. Він пов'язаний з ідеалістичною настановою на можливість втілення першого образу. Деякі громадяни України на час виборів та деякий час після них має інтенцію приймати на віру, що певний політик або політична партія дійсно можуть відповідати критеріям «влади найкращих». Для цієї групи людей волява інтенція плюс симпатія, як правило, не вимагають інших, раціональних обґрунтувань, що мають в собі певну долю здорового скептицизму. Також характерною рисою представників цієї групи є відсутність політичної пам'яті. Тобто вони сприймають історичні факти кожний раз у тій інтерпретації, яку дає конкретний представник влади чи опозиції, і ігнорують або забувають інформацію, що не збігається з відповідною картиною політичних подій. Налаштованість на легітимність «влади найкращих» може призвести у ситуації хронічної потестарної невідповідності очікувань і реальності до накопичення цією групою пасивної енергії, яка, за умов наявності сильної та організованої опозиції, може спрямовуватися проти чинної влади.

Протилежним за змістом є кенотип «влади найгірших» або «потестарний песимізм». Він є не запереченням архетипу, але ствердженням того, що втілення архетипу є неможливим. Незалежно від того, яким чином пояснюється феномен охлократії, прибічники такого упередженого ставлення до учасників політичних перегонів, як правило, голосують «проти всіх» або взагалі не приходять на вибори. Вони не бачать сенсу і в опозиційній щодо діючої влади діяльності, бо вважають, що у будь-якому разі до влади проходять (дириваються) «найгірші».

І, зрештою, третій кенотип наповнює архетип «найкращих» семантикою, що позначає «не-найгірших». Це є позиція «потестарного реалізму». У варіанті голосування за носіїв майбутньої влади, яким народ не дуже довіряє, архетип найкращих не зникає, він набуває «мінімалізованої» форми: «Аби не найгірші!» Саме тому достатньо поширеним є в Україні варіант голосування не стільки «за» когось, скільки «проти» певної особи чи політичної сили, яка, забезпечуючи собі голоси певних прошарків населення, виявила себе як найбільш небажану для інших. Кенотип «влади не-найгірших» може включати ідею динаміки влади від поганого до ще гіршого. Саме тому носії цього кенотипу є прибічниками стабільної політичної ситуації, тому що *відоме зло краще за зло невідоме*.

У межах третього кенотипу здійснюється інтелектуальна робота з приводу складного вибору між «поганим» та «ще гіршим» на користь найменшого зла. «Аби не найгірші...» – це кенотип архетипу «влади найкращих» в умовах панування *цинічного розуму* (П. Слотердайк), який набув такої якості в нашій країні внаслідок асиметрії юридичних практик, про які ще в VI ст. до н. е. у Стародавній Греції говорилося: «Закон – це сіть. Велика риба її прорве, а мала заплутається». У напрямі цинізму ведуть маніпуляції масовою свідомістю з боку владних еліт. Також дуже негативні наслідки мають подвійні моральні стандарти, коли пред-

ставники влади поєднують патріотичну риторику із вкрай не патріотичними практиками безжалісного грабунку власного народу та рідної землі. (Заради справедливості треба зазначити, що політик практично ніколи не виступає в якості окремого, самостійного суб'єкта – він є частиною системи, і для нього особисто існує два варіанти: ефективно працювати на цю систему чи бути знищеним системою у той чи інший спосіб.) Небезпекою цинічного розуму є те, що він не існує в одній сфері. Він захоплює не тільки увесь потестарний простір, але й поширюється за межами «влада – народ» як недовіра (підозра) до всіх і з будь-якого приводу. І тоді люди наближаються до тієї небезпечної межі, яку виражено К.Г. Юнгом в архетипі трікстеру.

Кенотип «абстрактного оптимізму» оформлює апріорну настанову людей щодо можливості *кардинальних* покращень як у системі влади, так і у ставленні влади до народу. Подібна настанова є традиційною для свідомості людей пострадянського політичного простору з характерним для неї ототожненням лояльності та оптимізму. У межах такої свідомості оптимізм подекуди пов'язаний не з успішним реформуванням власної діяльності відповідно до нових викликів суспільного буття, а зі своєрідним ескапізмом (від англ. *escape* – «втекти, врятуватись»), коли людина не бажає розбиратися в реальній ситуації, шукати виходи, щось змінювати у своєму житті, а вважає за найкраще жити в ілюзорній реальності абстрактного самозаспокоєння: «Все владається, все буде добре».

Другий кенотип пов'язаний із песимістичною настановою, яка в певній ситуації може бути і реалістичною, якщо йдеться про процес соціального та культурного занепаду, деградації інститутів влади. І третій тип виражає переважно «реалістичний» підхід до можливостей політичного вибору, якщо, звичайно, суб'єкт такого вибору оперує реальною інформацією, а не робить свої висновки виключно на основі фасцинантної компоненти PR-компаній претендентів на владу.

З архетипом «влади найкращих» пов'язано архетип «слуги народу». Цей архетип виражено у проповіді Христа, який назвав основну відмінність влади в державі і в Царстві Божому: «Хто між вами найбільший, хай слугою вам буде!» (Мв. 23:11). Повною мірою цей ідеал було втілено в життях святих. Та було в історії чимало прикладів карикатурного, профанного втілення цього архетипу. Не випадково в радянські часи представників влади називали «слугами народу» виключно в контексті іронічної семантики. Кенотип «слуги народу», тим не менш, залишається одним із маркерів потестарної свідомості внаслідок наявності в ньому ієрофанії духовного служіння. Політик, який намагається відповідати такому образу, має 1) перевірені джерела об'єктивної інформації щодо потреб та настроїв виборців; 2) менше говорити, а більше слухати; 3) поєднувати з іміджем скромної людини (зокрема скромно одягатися) демонстрування своїх досягнень; 4) бути врівноваженим, приязним; 5) створювати ілюзію доступності для виборців (реальна доступність є ідеалом внаслідок обмеженого часу та ін. чинників). Ниціні, коли 1) більшість політиків є діями олігархічного типу; 2) відповідний тип політичних відносин усвідомлюється як одна з основних причин глибокої економічної та політичної кризи, цілком можливим є повернення до політичних практик, що передували олігархічним (за законом «заперечення заперечення»). Можна висунути гіпотезу щодо різкого зростання популярності того типу політика, який орієнтується на імідж «слуги народу». Тобто поява українського телесеріалу «Слуга народу» (режисер – Олексій Кірюшенко) є в цьому контексті цілком закономірною та показовою з точки зору компенсаторської функції мистецтва подією.

Рефлексія щодо політичної свідомості пересічних громадян дає цікавий феноменологічний висновок: коли люди розмірковують щодо ефективності влади, вони здійснюють раціоналізацію ситуації таким чином, *ніби саме вони є носіями абсолютної влади*. Це відбувається навіть тоді, коли людина не має навіть найменшого впливу на інститути влади. Крім того, чим менший вплив на владу людини, тим послідовніше

вона мислить категоріями владного суб'єкту. Якщо ми запитаємо пересічного українця, які він бачить можливості покращення власного життя та що залежить від нього особисто, то він, як правило (у нашому експерименті – 91,6% опитаних), поверне розмову у бік того, що має зробити влада. Тобто *пересічний українець мислить не від власного імені та доступного йому досвіду, а з позиції віртуального суб'єкта, наділеного чи не верховною владою*. При цьому «Я-центризм» робить інших такими, що *все* здійснюють «не так, як треба». Навіть у тих випадках, коли Інший висловлює однакові погляди та пропонує аналогічні дії, суб'єкти спілкування все одно сприймають погляди один одного як «не такі» – неправильні та безглузді. Це *споконвічний конфлікт потестарної сфери (зокрема віртуальної потестарності)*, де навіть «свої» сприймаються як загроза, як чужі. Такий тип мислення виявляє *підсвідоме визнання себе як найкращого і передбачає значну долю агресії щодо Інших*. Людина може не говорити про це прямо, тому що такі свідчення не будуть їй на користь у соціумі. Та в акті потестарного відношення вона оречевлює підсвідому настанову на найкращість свого Я в низці вимог, пропозицій та критичних практик. З цього випливає, що навіть ідеальний політик, якщо б такий існував, не сприймався би сьогодні українським народом у відповідній якості.

На перетині політичної свідомості та сфери колективно-несвідомого (архетип «влади найкращих») виникає специфічний пострадянський потестарний «синдром», який не завжди рефлектується окремим суб'єктом, але має суттєвий вплив як на політичне життя, так і на потестарні відносини за межами політики. Цей синдром має два рівні і виявляється у певній динаміці: I. *Архетиповий рівень*: 1. Легітимна влада – це «влада найкращих». 2. «Найкращі» мають піклуватися про народ, а не про себе. II. *Кенотип масової свідомості*, що виникає на основі архетипів: 1. Я можу керувати країною (або конкретною сферою суспільства) набагато краще за теперішніх керівників. III. *Кенотипи свідомості політичної еліти*, що виникають на основі архетипів: 1. Діяльність та обіцянки політика мають відповідати архетипам 1 та 2 у період передвиборчої боротьби. (Обмеженням відповідної діяльності є конкретне співвідношення затрат на передвиборчу кампанію і прибутку, який політик отримає за умови своєї перемоги.) 2. У разі перемоги представник влади переходить до нової тактики в межах кенотипу «аби не найгірші»: 1) «ми – не найгірші, – наші попередники були значно гіршими; саме вони створили чисельні складності, з якими дуже важко впоратися»; 2) «наші наступники будуть значно гіршими за нас» (відповідні заяви відкрито не робляться, але здійснюється неявна підтримка радикалів із метою налякати ліберально-демократичні сили).

З огляду на вище зазначене, жодна сфера діяльності не дає таку концентрацію конкурентів та незадоволених, як потестарна. І це відбувається саме через самовпевненість кожної людини у своїх виключних знаннях того, як належить керувати державою загалом або окремими її установами. Не всі вважають себе столярами, швачками, рибалками; і за скальпель візьметься лише той, хто є професійним хірургом, та руки на владному кермі у віртуальній площині потестарних відносин тримають практично всі українці. Якщо ж до цього фактора додати ще специфіку українського потестарного поля, де 1) державні посади отримують не за професійними, а за політичними ознаками (приналежність до певної партії), 2) деякі представники влади систематично демонструють свою некомпетентність та непорядність, 3) влада залишається одним з *основних* інструментів регулювання економічних відносин, то нам стане зрозумілим ступінь протистоюння у цій сфері.

Принципове розвантаження напруження у потестарній площині – лежить на шляху максимальної професіоналізації та демократизації діяльності державних інституцій. Та не менш важливим є включення («сублімація») потестарної енергії людської свідомості через діяльність громадських організацій у процес створення громадянського суспільства. Така соціально-політична перспектива дасть новий, дуже цікавий матеріал для феноменологічного дослідження перетворень кенотипів української потестарної свідомості.

Література

1. Платон. Держава / Платон / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
2. Пролеєв С. В. Метафізика влади / С. В. Пролеєв. – К.: Наукова думка, 2005. – 323 с.
3. Пролеєв С. В. Феномен влади: стуність, генезис, типи легітимації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... докт. філос. наук: 09.00.03 / С. В. Пролеєв. – К., 2006. – 37 с.
4. Слотердаjk П. Критика цинічного розуму / П. Слотердаjk; пер. з нім. – К.: Тандем, 2002. – 544 с.
5. Столяр М. Б. Религия советской цивилизации / М. Б. Столяр. – К.: Стилоc, 2010. – 178 с.
6. Эпштейн М. Н. Парадоксы новизны: О литературном развитии XIX – XX веков / М. Н. Эпштейн. – М.: Советский писатель, 1988. – 416 с.
7. Юнг К. Г. Архетипы коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Структура психики и архетипы / К. Г. Юнг; [пер. с нем. Т. А. Ребеко]. – М., 2007. – С. 217–242.
8. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; [пер. с англ. А. А. Юдина]. – М.: Совершенство; К.: Port-Royal, 1997. – 384 с.
9. Юнг К. Г. К вопросу о подсознании / К. Г. Юнг // Человеческие символы / К. Г. Юнг, М.-Л. Фон Франц, Дж. Л. Хендерсон [и др.]; под общ. ред. С. Н. Сиренко; [пер. с нем. С. Н. Сиренко]. – М.: Серебряные нити, 1997. – С. 13–102.

Анотація

Богун М. О. Влада і народ: архетипи та кенотипи потестарних відносин. – Стаття.

У статті робиться спроба розширити список архетипів, сформульованих К.Г. Юнгом, завдяки тим, що визначають колективне підсвідоме людей у площині потестарних відносин, зокрема взаємовідносинам рівня «влада – народ». З одного боку, здійснюється експлікація універсальних першобразів людської свідомості – архетипів «влади найкращих», «слуги народу», а з іншого – досліджуються етнічні специфікації втілень цих архетипів у сучасних потестарних практиках. Стверджується положення про імпліцитність вектору легітимації влади щодо архетипу «влади найкращих». Аналізується перетворення архетипу «влади найкращих» на кенотип «влади не найгірших». Автор статті стверджує, що настанова політичної свідомості на кшталт «аби не найгірші» як кенотип є одним із проявів цинічного розуму (П. Слотердаjk). Проведено феноменологічний аналіз потестарної свідомості пересічної людини як абстрактного мислення, що не враховує необхідності складних опосередкувань у досягненні певної політичної мети.

Ключові слова: архетип, кенотип, феноменологічний аналіз, потестарні відносини, легітимація.

Аннотація

Богун Н. А. Власть и народ: архетипы и кенотипы потестарных отношений. – Статья.

В статье делается попытка расширить список архетипов, сформулированных К.Г. Юнгом, за счет тех, которые определяют коллективное подсознательное людей в плоскости потестарных отношений, в частности, взаимоотношений уровня «власть – народ». С одной стороны, осуществляется экспликация универсальных первообразов человеческого сознания – архетипов «власти наилучших», «слуги народа», а с другой – исследуются этноспецификации этих архетипов в современных потестарных практиках. Утверждается положение об имплицитности вектора легитимации власти по отношению к архетипу «власти лучших». Анализируется превращение архетипа «власти лучших» в кенотип «власти не самых плохих». Авторы статьи утверждают, что такая установка политического сознания, как «лишь бы не худшие», является одним из проявлений циничного разума (П. Слотердаjk). Проведен феноменологический анализ потестарного сознания рядового гражданина в качестве абстрактного мышления, которое не учитывает необходимости сложных опосредований в достижении определенной политической цели.

Ключевые слова: архетип, кенотип, феноменологический анализ, потестарные отношения, легитимация.

Summary

Волун М. О. The authorities and the people: archetypes and kenotypes of the potestary. – Article.

The aim of the article is supplementing the list of the Jungian archetypes with those that define the collective unconsciousness in the potestary plane, especially the “authority – people” relations. One aspect of the study is explication of some of the universal basic images of the human psyche, such as the archetypes of “rule of the worthiest”, “servant of the people”. The other aspect is the ethnic specifics of these archetypes’ manifestations in the contemporary power practices. The im-

plicit character of the power legitimization by the “rule of the worthiest” archetype is stated. Then the analysis of the transformation of the said archetype into the “rule of not the worst” kenotype is given. The authors see the political consciousness satisfied by “not the worst” kenotype as a manifestation of the cynical reason (P. Sloterdijk). The authors present the results of the phenomenological analysis of an average person’s potestary consciousness as abstract thinking that does not take into consideration the necessity of complex mediations in achieving a certain political aim.

Key words: archetype, kenotype, phenomenological analysis, potestary relations, legitimization.